Välstånd, bostadslyx och inredningsmode i en norduppländsk bondgård i början av 1800-talet

Hans Wikströms målade rumsinredningar i Lars Larsgården i Munga by, Tierps socken

TUULA AUTIO

Tiden mellan 1750 och 1850 var en storhetstid för de uppländska bönderna. Spannmålsproduktionen i slättområdena hade goda avsättningsmöjligheter och för de norduppländska bönderna skapade järnhanteringen dessutom möjligheter till biinkomster genom kolning och forkörning. Den högkonjunktur och framtidsoptimism som rådde i landet bidrog till att en välmående och självmedveten bondeklass växte fram. De allt penningstarkare bönderna började använda sitt ekonomiska överskott till en statushöjande förbättring av sin boendestandard. I början av 1800-talet blev det därför allt vanligare att de uppländska slättbönderna började bygga stora bostadshus med prästgårdar eller herrgårdar som förebild. De byggde tvåvåniga hus eller så lät de bygga på sina envåniga parstugor med ytterligare en våning. Det blev allt oftare förekommande med stora, ståtliga mangårdsbyggnader med representativa festutrymmen som inreddes med målade möbler och praktfullt målade väggtapeter.

I den bördiga jordbruksbygden på Tierpsslätten i Tierps socken ligger Munga by. Det är en typisk uppländsk by, som bevarat sin gamla radbykaraktär. I byn ligger den för många välkända Lars Larsgården, där det finns ett gammalt bostadshus som är ett bra exempel på hur de norduppländska bönderna skapade sig representativa boendemiljöer i början av 1800-talet. På 1810-talet lät bonden Lars Tomsson bygga på gårdens bostadshus, en envånig parstuga, till en reslig tvåvånig byggnad. I övervåningen inreddes det en fin, stor sal, en gästkammare och en klädkammare. Målade väggtapeter hade blivit en modesak i bondgårdarnas festsalar och Lars Tomsson beställde väggdekorationer av den kringvandrande bondekonstnären Hans Wikström, som målade hela inredningen i lysande färger. Målningarna stod färdiga år 1818. Hans

Foto: Carl Larson, Gävle i Upplandsmuseets bildarkiv

Lars Larsgården i Munga by 1915.

Wikström är idag känd som en av våra stora folkliga konstnärer och han utförde sin omfattande målargärning i södra Gästrikland och i norra Uppland mellan åren 1770 och 1830.

Hans Wikströms väggmålningar i Lars Larsgården (Lars Tomssongården) har aktualiserats genom att bostadshuset i december 1994 byggnadsminnesförklarades enligt nu gällande lagstiftning. Rumsinredningen räknas som en bland Hans Wikströms mer betydande och det kan motivera en utförligare presentation där målningarna sätts in i sitt kulturhistoriska sammanhang, samtidigt som ett urval av figurmålningarna beskrivs och kommenteras ur kulturhistorisk aspekt.

Sedan 1950-talet står den gamla, tvåvåniga parstugan på Lars Larsgården tyst och oeldad. Den vårdas av gårdens nuvarande ägare, Ove Larsson, som kan följa sin släkt på gården tillbaka till 1600-talet. Ove Larsson ser det gamla bostadshuset med sina märkliga väggmålningar som en självklar och viktig del både i gårdens historia och i gårdens framtid.

Hans Wikströms målningar i Munga by uppmärksammades redan i början av 1900-talet av Nordiska museet. Gården ägdes då av Lars Larsson och gavs då namnet Lars Larsgården. 1915 utgavs boken Allmoge och hemslöjd och i artikeln Från uppländska bondehem presenterade amanuensen vid Nordiska museet, Gerda Cederblom målningarna i Lars Larssons gård i Munga by för första gången. Därefter dokumenterades målningarna av dåvarande intendenten vid Upplandsmuseet, Nils Ålenius, när han 1920 medverkade i den s k Bergslagsexpeditionen. Fotografier, ritningar och beskrivande text finns i Nordiska museets arkiv. I detta sammanhang kan nämnas att Nils Ålenius intresse för Hans Wikströms måleri även medförde att en parstuga med Wikströmmålningar, i slutet av 1920-talet flyttades från Bärby, Östervåla socken, till friluftsmuseet Disagården i Gamla Uppsala.

Redan under 1880-talet hade Artur Hazelius förvärvat målningar av Hans Wikström till Nordiska museet. Den etnologiska forskningens intresse för folkkonsten i början av 1900-talet bidrog ganska snart till en medvetenhet om Hans Wikströms stora betydelse som folklig konstnär i Mellansverige. Ett nordsvenskt folkkonstområde med Dalarna, Hälsingland och Gästrikland framträdde alltmer och

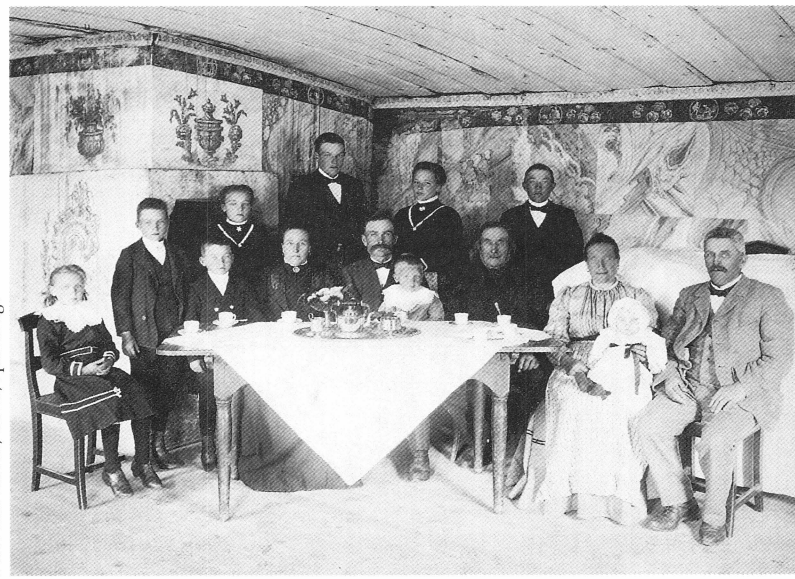

Foto: Carl Larson, Gävle, i privat ägo

Salen behöll sin funktion som gårdens festutrymme långt in på 1900-talet. Bilden visar ett barndop 1907. Bakom bordet sitter föräldrarna, gårdsägaren Lars Larsson med sin hustru Greta Stina. De är bland andra omgivna av sina barn. På stolarna till höger sitter Johan och Maria Edberg, som i sitt knä håller dopbarnet Agnes Maria Larsson.

det karaktäriserades av fasta väggmålningar i feststugor. Detta till skillnad mot det sydvenska måleriet i Halland och Småland där bonader tillfälligt sattes upp i köket vid festliga tillfällen.

Betydande insatser för att kartlägga och analysera Wikströms måleri gjordes både på det lokala och det nationella planet. Här kan särskilt nämnas professorn i etnologi, Sigurd Erixon och fil dr Svante Svärdström, vår främste dalmålningsexpert. 1933 firades 100-årsminnet av Hans Wikströms död. En minnesutställning med Wikström-målningar arrangerades i stadshuset i Gävle och författare till utställningskatalogen var Sigurd Erixon och Svante Svärdström. Därefter har forskningen kring Hans Wikström och hans målargärning fortgått. En sammanställning av hans kända måleri gjordes 1976 av Tord Andersson. Ny kunskap om Hans Wikström tillförs kontinuerligt. Nya fynd kan fortfarande göras under lager av gamla tapeter, och som ett exempel kan nämnas ett tapetfynd i samband med en rivning av ett hantverkshus på Slottsgatan i Gävle 1983. Det visar att Hans Wikström även varit verksam i stadsmiljö. Vi kommer i fortsättningen också att få lära känna honom som en utbildad målare, som valde att för det mesta arbeta i bondgårdarna.

Vem var då Hans Wikström?

Ett av folkkonstens karaktärsdrag är att konstnärerna sällan signerade sina verk och har därför förblivit anonyma. Men hos Hans Wikström avspeglas en självmedvetenhet och i motsats till andra folkkonstnärer signerade han nästan alla sina verk. Omsorgsfullt skrev han sitt namn när han daterade sina målningar. Det var också därför man tidigt kunde få fram upplysningar om hans sociala bakgrund.

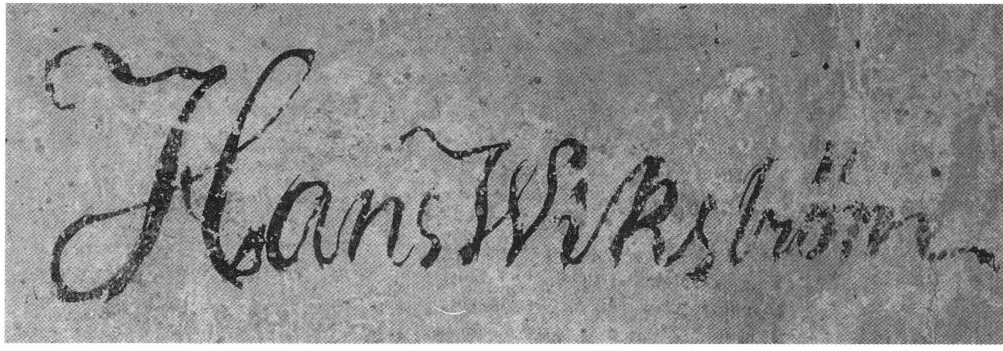

Foto: Bengt Backlund, Upplandsmuseet

Hans Wikströms namnteckning i Bärbystugan från Östervåla socken. Nu i friluftsmuseet Disagården, Gamla Uppsala.

Erik S Nilsson var en av dem som under 1930-talet bidrog med viktig fakta kring Hans Wikströms levnadsvillkor. Eftersom Hans Wikström var en rörlig person, som flyttade många gånger i sitt liv, finns det dock fortfarande några luckor i hans biografi.

Hans Wikströms sociala status satte naturligtvis spår i hans konstnärliga verksamhet. Därför är det av intresse att så långt det går besvara frågan: vem var då Hans Wikström, den kringvandrande målaren som dekorerade de välbärgade gästrike- och upplandsböndernas feststugor med praktfulla bilder av religiösa händelser, historiska personer och vardagliga skildringar?

Hans Hansson, eller Hans Wikström som han sedan kom att heta, föddes i byn Övre Gärdsjö, Rättviks socken i Dalarna, den 11 september 1759. Fadern, Hans Jonsson, var bonde och allmogemålare och modern hette Anna Andersdotter. Familjen bodde på gården Börtas.

Dåliga tider med missväxt och hungersnöd drabbade Dalarna 1772. Liksom många andra dalabönder fick Börtas Hans Jonsson bege sig på arbetsvandringar till andra trakter för att söka försörjning för sin familj. Nödårsåret kom han med hustru och sex barn till Ovansjö socken i Gästrikland. Sonen Hans var då 13 år gammal och äldst i barnaskaran. Faderns måleri var tidigt en extra inkomstkälla och redan som barn fick Hans hjälpa sin far när han målade i gårdarna! Efter en kort tid i Ovansjö återvände fadern, Hans Jonsson, till hemgården i Dalarna, där han strax dog. Resten av familjen blev kvar i Gästrikland. Modern gifte om sig och Hans tog tjänst i olika gårdar i Ovansjö och Österfärnebo socknar.

Tiden kring 1780 tjänstgjorde han som lakej hos kanslirådet Anders Schönberg på Åsbergs herrgård i Österfärnebo. Schönberg var en av dåtidens mer framträdande personer, han var betydande både i kulturella och politiska sammanhang. Tiden hos Schönberg blev en viktig och inspirerande tid i Hans Hanssons liv. Han mötte en ny värld och fick nya intryck när han följde kanslirådet på hans resor. Det är också nu Hans byter sitt efternamn till Wikström. Schönberg uppmärksammade naturligtvis den unge pojkens målartalang, och enligt Schönbergs efterlämnade anteckningar lät han sända Hans Wikström till Stockholm för att utbilda sig på Kungliga Målarakademin. En av Hans Wikströms första kända målningar ägs av Nordiska museet. Det är ett dörröverstycke från en gård i Österfärnebo, på vilket kanslirådet Schönberg med familj är avbildad. Målningen är odaterad och osignerad med har av Erik S Nilsson, genom muntliga källor och på stilistiska grunder attribuerats till Hans Wikström. Nilsson har daterat målningen till 1774(!), konstnären var då 15 år gammal.

Efter återkomsten från huvudstaden, där han nu genomgått en måleriutbildning, förändrades Hans Wikströms måleri. Liksom tidigare målade han med brodern

Jon, men det är nu som de börjar måla hela rumsinredningar. I dessa rumsdekorer, med takmålningar och väggfält med figurscener, finns ett tydligt samband med hälsingegårdarnas barockmåleri. Den första kända inredningen av bröderna Hansson/Wikström gjordes 1783 i Dalen, Valbo socken. Nu i Nordiska museet. Jon kom så småningom att flytta tillbaka till Dalarna och Hans fortsätter ensam med måleriet i Gästrikland och senare även i Uppland. Förutom rumsdekorer målar han också möbler.

1783 gifter Hans Wikström sig med soldatdottern Anna Ersdotter och de bosätter sig i Gundbo i Hedesunda socken, den socken som han sedan kom att bo i större delen av sitt liv och där han huvudsakligen livnärde sig som bonde. Från 1819 är han landbonde och kolare på gården Ollas i Jugansbo, som ligger i Hedesunda socken, på den södra sidan om Dalälven. Gården arrenderades av Söderfors bruk.

Hans Wikström är vid den här tiden också flitigt anlitad som rumsdekoratör i de norduppländska storbondegårdarna. Men det är viktigt att komma ihåg att måleriet hade han hela tiden som bisyssla vid sidan om jordbruket och kolandet. Detta är anmärkningsvärt med tanke på hans stora måleriproduktion. Hans sista kända målning är daterad 1829. När han målade den var han 70 år gammal. Fyra år senare, den 23 september 1833, avled han på gården i Jugansbo.

Resultat av hans märkliga konstnärliga gärning finns idag bevarad i flera museer och särskilt värdefulla är naturligtvis de målade inredningarna som finns bevarade på ursprunglig plats i några gårdar i södra Gästrikland och i norra Uppland. I Uppland koncentrerar sig målningarna till Östervåla och Tierps socknar. Förutom de magnifika rumsinredningarna i Lars Larsgården i Munga, kan man i Uppland finna väl bevarade inredningar i Skogbo i Östervåla och i Bärbystugan från Östervåla, nu i friluftsmuseet Disagården i Gamla Uppsala.

Redan under 1770- och 1780-talen började Hans Wikströms måleri att uppträda i södra Gästrikland. Den mest produktiva perioden hade han under 1800-talets första decennier. Han var mycket efterfrågad och som konstnär utvecklade han en mycket personlig stil där rumsinredningarnas motivval främst bestod av religiösa och historiska figurscener. Men ibland utformades utsmyckningarna som dokumenterande folklivsskildringar eller helt självständiga tolkningar av dramatiska naturscenerier. Ser man måleriet och motivvalet i förhållande till beställaren och betalarens önskemål finns det många spännande frågeställningar att undersöka, som dock inte ryms i denna artikel.

Som för folkliga konstnärer i allmänhet kom Hans Wikströms måleri att präglas av stilmässiga eftersläpningar i förhållande till stilkonsten. Till en början bär

hans målningar drag av barocken och rokokons anda för att under hans senare måleri utmynna i tidens nyklassicistiska formspråk. Målningarna i Lars Larsgården är ett framträdande exempel på denna utveckling. Den blir mest synlig i kolonner, ramverk och draperingar. Men trots nya ideal återkommer Hans Wikström ständigt till sina gamla motiv och dekorelement och blandar friskt, strama nyantika former vid sidan av prunkande rokokoblommor.

Ett framträdande karaktärsdrag i det folkliga måleriet är bundenheten till bildförlagor och här utgör Hans Wikström inte heller något undantag, snarare är hans trohet till förlagorna något som präglar hans konstnärliga uttrycksform. Han kan ständigt återkomma till sina bibliska bilder med motiv som han hämtat från religiösa bokillustrationer, kistebrev, almanackor eller till och med dåtida modeplanscher. Figurbiblarna och den religiösa uppbyggelselitteraturen, som t ex Hübners Bibliska historia och Johan Arnts Paradis lustgård, som spreds i stora upplagor under 1700-talet, innehöll många träsnitt och kopparstick. Ur dessa religiösa böcker hämtade han inte bara bildidéer utan här fann han också inspiration till sina förklarande texter. Trots att han i sitt motivval var bunden till förlagor utvecklade han en högst personlig stil. Till skillnad mot många andra folkliga konstnärer behärskade han perspektivmålning, vilket han naturligtvis lärt sig när han gick i målarskola. Men det som främst kom att prägla hans konstnärliga verksamhet var hans blick för dramatiska effekter och hans anlag för uppseendeväckande färgsättningar. Denna talang visade han framför allt när han skildrade vardagliga händelser eller naturkatastrofer. Det är viktigt att komma ihåg att hans målningar inte skulle betraktas som enskilda bilder utan de ingick som delar i stora kompositioner som Hans Wikström gjorde på plats när han dekorerade bondgårdarnas fina salar.

Södra Gästrikland och norra Uppland, ett gränsland i det nordsvenska kulturområdet

Uppland är inget enhetligt landskap. Vid närmare studier finner vi att flera kulturgränser korsar landskapet. Fäbodgränsen var den mest betydande kulturgränsen, som ännu under 1800-talets slut löpte med sin sydgräns söder om Dalälven genom nordvästra Uppland. Här upphörde boskapsskötseln att dominera över jordbruket och här finner vi också sydgränsen för många andra kulturformer som sammanlänkat norduppland med det nordsvenska kulturområdet.

Tittar vi närmare på de välmående jordbruksbygderna i södra Gästrikland, och då främst socknarna mellan Storsjön och Dalälven, finner vi att samhörigheten

med de nordvästra delarna av Uppland är framträdande. Det välutvecklade jordbruket och järnhanteringen på ömse sidor om Dalälven har skapat ett ganska enhetligt kulturområde, som också har sina utlöpare mot Hälsingland.

Kommunikationerna mellan nordvästra Uppland och södra Gästrikland har gått över Hedesundafjärden. Mitt i Dalälven ligger Ön, en utlöpare av Enköpingsåsen, som sedan förhistorisk tid varit den viktiga förbindelselänken.

Likheterna i bebyggelse- och bostadsskick är tydliga. Eftersom Gästrikland under medeltiden hörde under Upplands lagsaga har byarna varit skiftade enligt Upplandslagens bestämmelser om solskifte. Det är anledningen till att vi här liksom i de nordvästuppländska slättbygderna möter den regelbundna radbyn och den centralsvenska gården. Bostadshusen var av parstugetyp och i början av 1800-talet byggdes tvåvåniga parstugor. En vanlig taktäckningstyp var vedtak. Bostäderna, som har varit rikt inredda, har också influenser av den hälsingska bostadskulturen. Ett tydligt nordsvenskt drag i hela området har det rikt utvecklade fäbodväsendet varit.

I detta gränsområde, på vardera sidan om Dalälven, med sina goda naturgeografiska och kulturella förutsättningar får bondekulturen en blomstringsperiod i början av 1800-talet. En välståndstid som i det här området också skapar grunden för Hans Wikströms inredningsmåleri.

Munga by i Tierps socken

Munga by ligger i det bördiga slättområdet några kilometer väster om Tierps kyrka. Byn som ursprungligen bestod av två delar, Norr-Munga och Sör-Munga, har varit en av Upplands största byar. På morgonen den 23 maj 1762 drabbades byn av en förödande brand, då hela den tätt sammanbyggda byn slukades av eldens lågor. Ett mödosamt uppbyggnadsarbete följde. Det finns därför inte någon byggnad i byn från tiden före branden.

Efter laga skiftets genomförande i Norr-Munga 1835–38 och i Sör-Munga 1869–70 förädrades bystrukturen genom utflyttning av flera gårdar. På 1860-talet bestod Sör-Munga av femton gårdar, som låg tätt sammanbyggda mellan bygatan och bäcken som rinner genom byn. Den centralsvenska gårdsformen var vanlig och flera av bostadshusen var tvåvåniga parstugor. På Mungavallen hade Sör-Munga sina fäbodar. Gårdarna ägdes till övervägande delen av skattebönder.

Byn bevarar idag sin ålderdomliga radbykaraktär, med tätt liggande gårdar och i den västra delen av byn ligger Lars Larsgården.

Det gamla bostadshuset på Lars Larsgården

Den stora faluröda byggnaden är en tvåvånig parstuga, med en senare tillkommen envånig tillbyggnad längs baksidan.

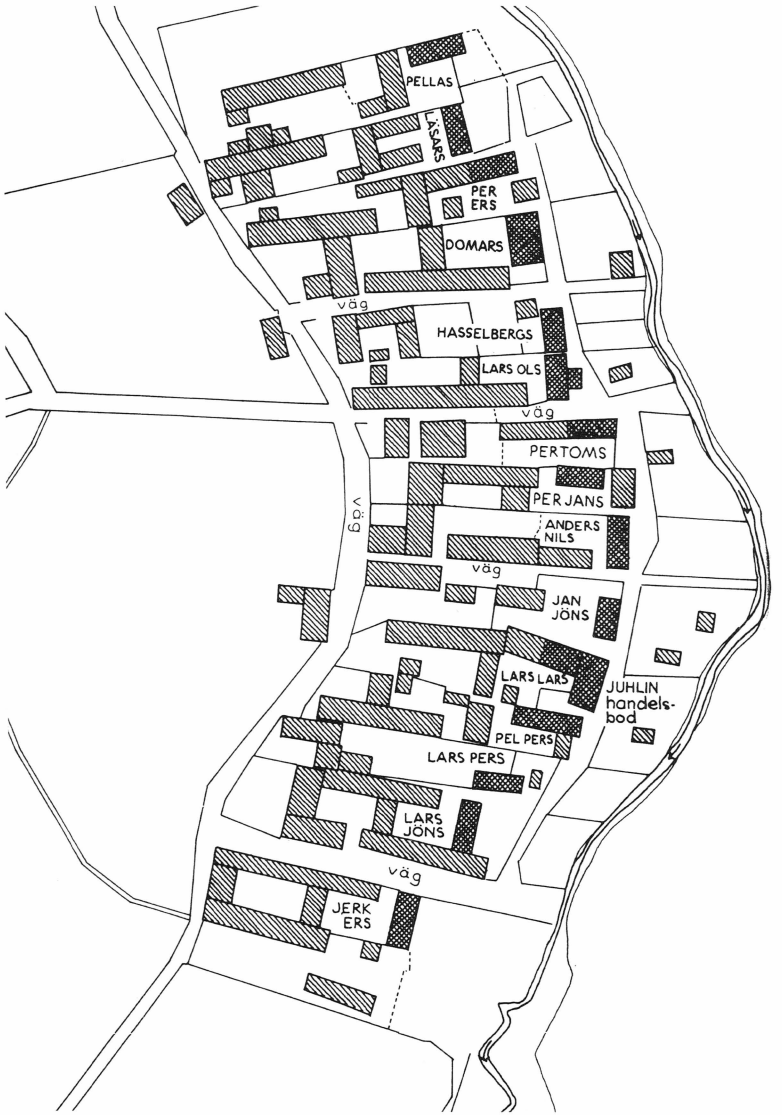

Sör-Munga by 1876 efter en rekonstruktion av Ola Ehn. De 15 gårdarna ligger tätt på långsmala tomter med mangården mot bäcken som rinner genom byn och fägården mot bygatan. Underlaget till rekonstruktionen av F G Andersson finns i Upplandsmuseets arkiv.

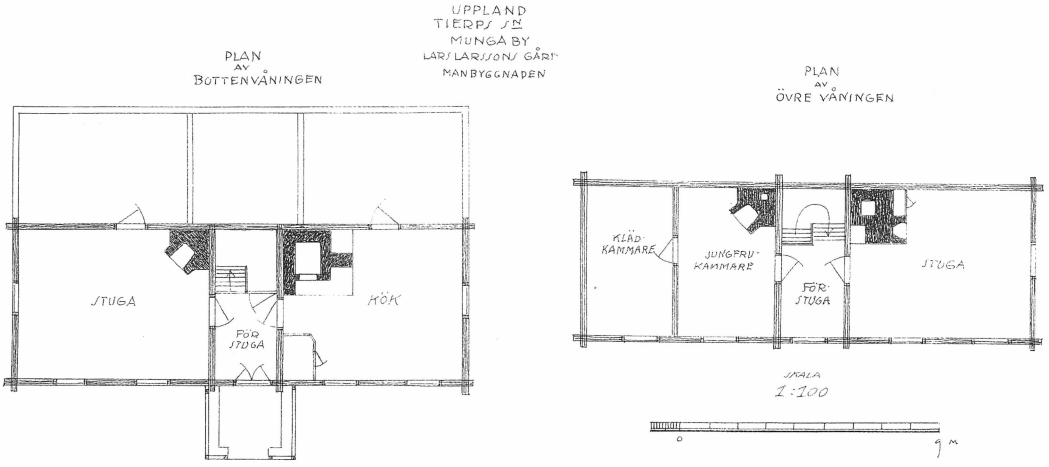

Planritningar av mangårdsbyggnaden i Lars Larsgården i Munga. G. Sundström. Bergslagsexpeditionen 1920, i Nordiska museets arkiv.

Huset är ursprungligen byggt i en våning i slutet av 1700-talet och påbyggt med en övervåning under 1810-talet. Tillbyggnaden med nya bostadsrum på husets baksida har tillkommit i etapper i slutet av 1800-talet och under 1910-talet. Lars Larsgårdens bostadshus har alltså förändrats många gånger allt efter behov. Det har levt och utvecklats med gårdens människor.

Huset byggdes ursprungligen upp i en våning och det har av allt att döma gjorts ganska omedelbart efter den stora branden i maj 1762. Gården ägdes då av Tomas Ersson, som sedan 1757 var gift med Karin Larsdotter. I köket är delar av en spishäll i järn bevarad med initialerna TE (E spegelvänt) SKL 1774 i relief. Tomas Ersson och hans hustru fick tre barn och gården kom att övertas av sonen Lars Tomsson. 1802 gifte han sig med Catharina (Cajsa) Månsdotter. Fadern Thomas Ersson dog 1809 och dessförinnan hade gården övergått i Lars Tomsson ägo. Efter detta generationsskifte påbörjades en stor ombyggnad av huset.

I anderstugan (festsalen) på bottenvåningen finns en öppen spis som har årtalet 1815 inristat i muren. Ett årtal som ger en datering till när salen på nedre botten har försetts med eldstad. Med all sannolikhet kan detta årtal vara ledsagande för när i tiden huset har byggts om till ett tvåvånigt bostadshus. Vid samma tillfälle bör de stofftapeter, av tidig 1700-tals typ, som idag är delvis framtagna under lager av yngre tapeter ha satts upp på väggarna. Denna tapettyp var mycket vanlig i högre-

ståndsmiljöerna under senbarocken. I detta sammanhang bör också påpekas att det finns ytterligare en tidig 1700-talstapet, målad på väv, även den är hitflyttad. Tapeten är uppsatt i klädkammaren på övre våningen i samband med tillbyggnaden. De båda tapeterna är troligen bevarade och återanvända efter en samtida ombyggnad av någon högreståndmiljö i trakten, kanske en herrgård eller prästgård.

På övre våningen finns en datering av de målade rumsinredningarna av Hans Wikström, som kan vägleda oss vidare. Ovanför dörren i salen är målningarna daterade år 1818. Här får vi veta att överv

våningen är tillbyggd före 1818. Textbandet med dateringen omtalar också att det är Lars Tomsson och hans hustru Catarina Månsdotter som beställt och bekostat målningarna. När vi nu så långt det går idag har ringat in förnyelsen av Lars Larsgårdens mangårdsbyggnad har vi kommit fram till att huset har byggts om mellan åren 1815 och 1818. Det stod färdigt med sin målade inredning år 1818 i en skepnad som för dåtidens bönder måste ha varit en statusbetonad bostadslyx. Två våningar högt, med stora representativa utrymmen dels i bottenvåningens sal med möjligheter till uppeldning, dels i

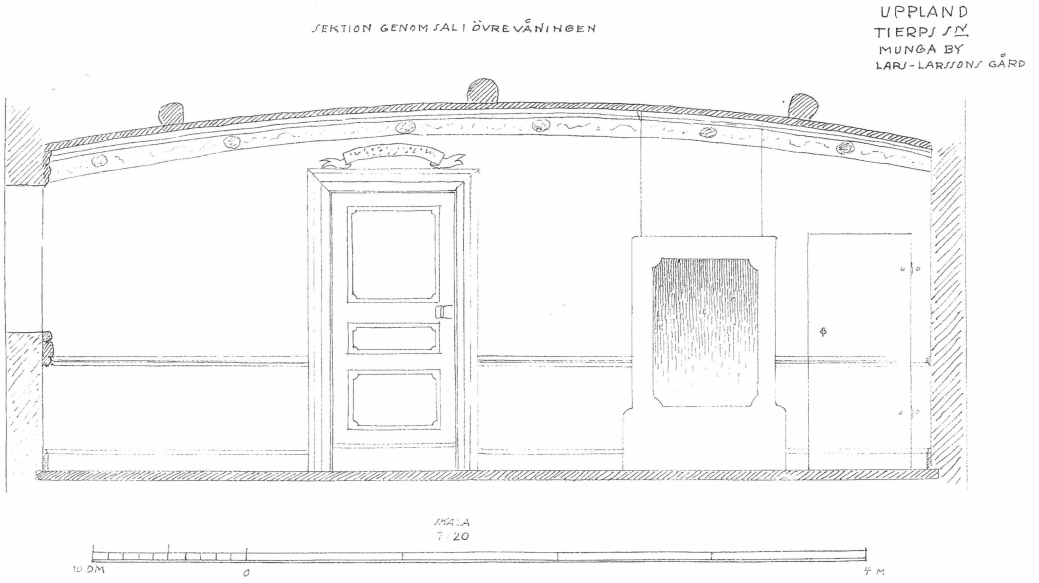

Sektionsritning av salen i övervåningen i mangårdsbyggnaden i Lars Larsgården i Munga. G. Sundström. Bergslagsexpeditionen 1920, i Nordiska museets arkiv.

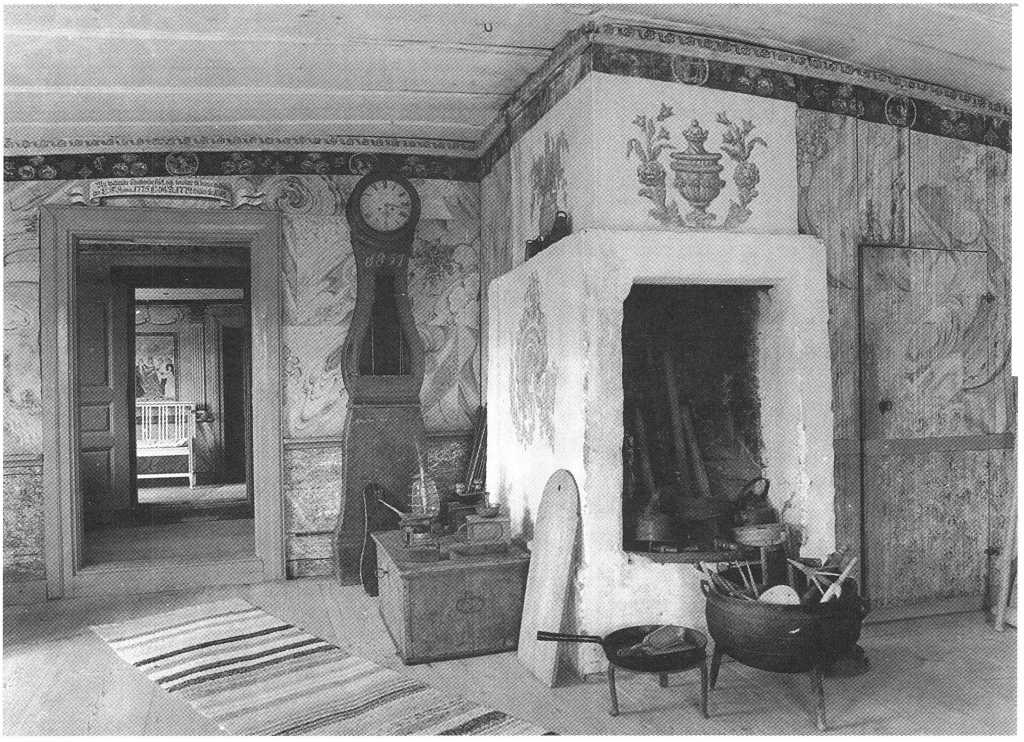

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

Spisens utformning och det välvda taket i salen är byggnadsdetaljer som anknyter till byggnadskulturen i södra Gästrikland och Hälsingland.

den påbyggda övervåningens stora sal och gästkammare med väggdekorationer i tidens smak. Intill kammaren på övervåningen inreddes också en separat klädkammare.

Lars Larsgårdens gamla mangårdsbyggnad har en intressant byggnadshistoria. Därför skulle det vara värdefullt att i framtiden genomföra en mer genomgripande byggnadsdokumentation. Omsorgsfullt profilerade paneler, listverk, dörrar, ett välkomponerat måleri med tidstypiska ytbehandlingar, breda golvbräder och stora eldstäder – allt detta bevarar, trots smärre senare ombyggnader, i allra högsta grad sin originalkaraktär från byggnadstiden.

Lars Larsgårdens mangårdsbyggnad har också en del intressanta detaljer i den tillbyggda salen på övre våningen, detaljer som sammanhänger med kontakter norrut. Innertaket, av bred profilerad lockpanel, är svagt välvt, vilket ger rummet en alldeles

speciell atmosfär. Vidare är placeringen av spisen nära mitten av innerväggen och spisens skåpartade barockutformning, liksom det välda innertaket några byggnadsdrag som sammanhänger med det inredningsmode som utvecklades i de sydnorrländska storbondegårdarna under 1800-talets början. Byggnadsskicket sammanhänger med det nordsvenska kulturområdet och det ökade välståndet som utmynnade i en bättre bostadstandard och då i första hand i gårdens mer statusbetonade festutrymmen.

Hans Wikströms väggmålningar i Lars Larsgården

På övervåningen i Lars Larsgårdens bostadshus finns det välbevarade dekormålade rumsinredningar av Hans Wikström i två rum och i trapphusets förstuga. Målningarna som är utförda 1818 saknar signering men kan på stilmässiga grunder attribueras till Hans Wikström. Det vanliga är att hans målningar är signerade, men av någon anledning är denna målningssvit osignerad. På ett för honom karaktäristiskt sätt har han på ett textband ovanför dörren i salen angett vem som beställt målningarna och vilket år de är målade. Överstycket har texten "Nu warande Husbonde folck och betalare till denna målning äro L:T:S. född år 1775. C:M:D. 1779. Målat år 1818".

Den magnifika dekormålade inredningen måste betraktas i ett sammanhang där de målade ytorna genom en skicklig komposition har anpassats till rummets förutsättningar, dvs placering av fönster, dörrar, spisar och andra detaljer. Målningarna är utförda med limfärg på linneväv, som pluggats fast i väggen. De målade tapeterna är alltså väggfasta och det bör också uppmärksammas att färgsättningen av hela rummet, även snickeridetaljerna, är gjorda i ett sammanhang av Hans Wikström. Vi skall här avslutningsvis titta närmare på målningarna och dessutom kommentera några av motiven. Låt oss studera ett rum i taget, läs text och fördjupa er i bild! Vi börjar med den vackra salen.

Marmorering, medaljong och fris i salen

De dramatiska marmoreringarnas färgsättning i kombination med den prunkande frisen, bröstpanelens bruna stänkmålning, snickeriernas skarpa blå-gröna färg, det vitmålade svagt välvda taket, tillsammans med den vita spisens gula dekorelement i form av urnor och en rocaille ger en enastående helhetsbild av dåtidens folkliga inredningsideal som var influerat av herrgårds- och prästgårdsmiljöer.

Målningarna i rummet karaktäriseras av ljusa, friska färger. Mönsterkompositionen består av marmoreringar gjorda i kvadratiska rutor. Varje ruta har en egen grundfärg i någon av färgerna grönt, gult, blått eller skärt, allt hållet i en ljus färgskala. Längs taklisten löper en fris med blommor och reliefimiterande medaljonger. Bottenfärgen i frisen är mörkbrun och

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

Taklisten, frisen med en medaljong och textbandet ovanför dörren i salen. Här får vi uppgifter om vem som bekostat målningarna och när målningarna är gjorda.

de rokokopräglade blomstergrupperna är hållna i rött, blått, vitt och grönt. Mellan blomstergrupperna är medaljonger inkomponerade och dessutom finns ett litet, rött och gult, rombformat ornament med en rosettögla som återkommer i blombården med jämna mellanrum. De ovala medaljongerna är figurmålade med vitt mot en svart bakgrund och omges av en gulmålad ram. Taklisten är dekorerad med en blomranka i blått på en ljusblå bottenfärg. Nedåt avgränsas marmoreringen av en blågrön bröstlist i fönsterhöjd och under denna direkt på timmerväggen en svart och vit stänkmålning på brun-röd bottenfärg.

Till skillnad mot de för Hans Wikström så karaktäristiska bildframställningarna i stora fyrkantiga figurscener möter vi här för första gången i hans måleri en komprimering av motiven till de små ovala, reliefimiterande medaljongerna som är inkomponerade i blomfrisen längs taket. Medaljongerna är små, utsökta miniatyrmålningar, 16 cm långa och 13 cm höga. De är 22 till antalet och elegant målade med vitt på svart botten. Den effekt som uppstår är något helt nytt i hans måleri. Flera av motiven är av stort kulturhistoriskt intresse och visar förutom de för Hans Wikströms motivval så typiska bibliska

Hela den målade rumsinredningen i salen, med de praktfullt marmorerade väggarna, blomsterfrisen och färgsättningen av snickerierna, är på plats komponerad av Hans Wikström. Observera innertakets välvda form.

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

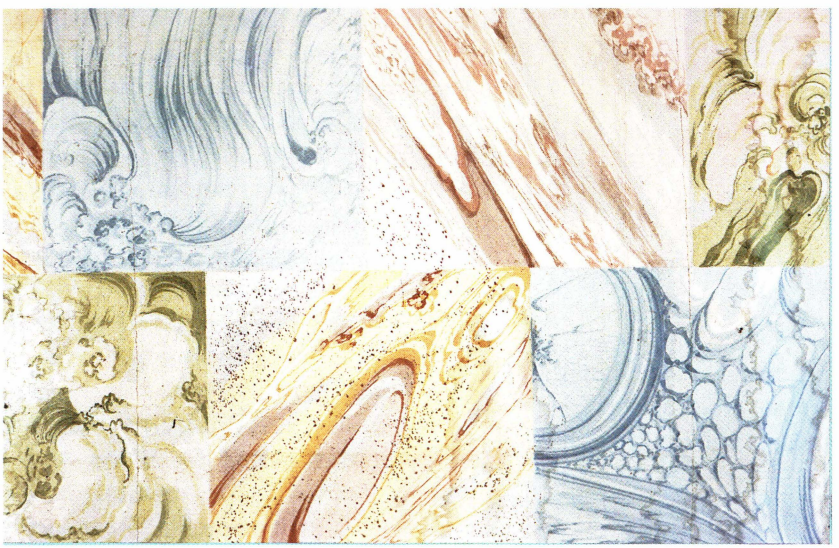

Detalj av det marmorerade mönstret.

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

motiven också en rad samtida folklivsskildringar som beskriver bondesamhällets arbetsår. Till formen är medaljongerna av högreståndskaraktär, men till bildinnehållet är de folkliga!

Vi skall titta närmare på några av motiven men först en kort presentation av bildinnehållet i alla 22 medaljongerna. Vi följer frisen med medaljongerna medsols och börjar ovanför dörren:

1. En vandringsman (tiggare) som blir biten av en hund i baken.
2. En smedja med två smeder i arbete.
3. Två flickor som bär en vattenså på stång mellan sig.
4. Två figurer (svåra att urskilja p g a skada) som drar fingerkrok.
5. En gruva eller en kolmila? (svår att urskilja p g a skada).
6. En pelikan som hackar sig i bröstet.
7. Fyra personer som arbetar med höbärgning.
8. En jägare och en räv eller en varg som fastnat i en sax.
9. David och Goliat.
10. Två bockar.
11. Noak ligger och sover. I bakgrunden syns berget Ararat med arken på toppen. Text under bilden "Noach drucken".
12. S:t Göran och draken.
13. Moses med stentavlorna och en präst.
14. Bröllop. Vigsel under en päll.
15. Dans. Fiolspelande man och ett dansande brudpar.
16. Elias himmelsfärd.
17. En naken flicka? Adam och Eva? (svår att urskilja p g a skada).
18. Drottning Kristina till häst. Text under bilden "Drottning Christina".
19. Ett samepar i sina dräkter.
20. En bonde som plöjer.
21. En kvinna som klappar tvätt.
22. En man som hugger ved.

Av samtliga motiv kan den övervägande delen alltså hänföras till kategorin folklivsskildringar. Här illustrerar de flesta bilderna bonden och bondhustruns arbete under årets gång och årstidernas växlingar. Scener ur livets högtider framställs i ett par av medaljongerna, där ett bröllop med en vigselakt och en bruddans avbildas. Folklivsskildringarna är särskilt intressanta eftersom de beskriver en rad vardagsarbeten på en välmående bondgård. Bilder som bonden och hans familj kunde identifiera sig med. Motiven är dessutom självständiga tolkningar som grundar sig på Hans Wikströms egna erfarenheter och bundenheten till förlagor är här inte lika påtaglig som bland de religiösa bilderna. Men det är ändå tänkbart att bildidén till dessa folklivsmotiv kan ha hämtats ur förlagor och då t ex dåtidens illustrerade almanackor, där bondesamhällets arbetsår avbildades

med olika arbeten för varje månad. Men som vi kommer att se är motiven för det mesta hämtade ur den verklighet som Hans Wikström och den som beställde målningarna var väl förtrogen med.

När det gäller de religiösa motiven i medaljongerna är alla hämtade ur Gamla testamentet. Några av dem är ofta återkommande i Hans Wikströms stora figurscener, till exempel Elia himmelfärd. Ett par symbol- och legendmotiv är representerade i bilden av pelikanen som hackar sitt bröst och S:t Görans strid med draken. Båda dessa bilder finns bara representerade i Wikströms medaljongmålningar. Ett etnografiskt motiv finns i sameparet som är iförda sina dräkter, och motivet har upprepats i en större figurmålning i Vreta, Österfärnebo daterad 1827. Bilden av drottning Kristina kan hänföras till kategorin historiska porträtt och hon återkommer ofta i konstnärens stora figurmålningar. Folks intresse för drottning Kristina och den mytbildning som var knuten till henne som person gjorde att porträtt av henne var mycket vanliga i Wikströms motivvärld. Drottning Kristina var en av dåtidens "kändisar". Samtliga motiv i dessa bildkategorier kan knytas till förlagor i figurbiblar, religiös uppbyggelselitteratur, historiska planschverk och kistebrev.

Eftersom folklivsbilderna är en bildframställning som kan ge oss inblick i böndernas levnadsförhållanden skall vi här beskriva dem mer utförligt. Vi skall se om de idag kan ses som trovärdiga kulturhistoriska dokument för vår tid, fast de egentligen skapats i helt andra syften.

Medaljonger återkommer i ett par av Hans Wikströms senare rumsinredningar. 1826 målar han en interiör i Skogbo, Östervåla socken. Här finns femton medaljonger med snarlika motiv i takfrisens blomgirlanger på liknande sätt som i Lars Larsgården. Året därpå, 1827, tillkommer i Fors, Österfärnebo, ytterligare en målningssvit med tretton medaljonger i takfrisen. Även här återkommer likartade motiv som i Lars Larsgården, men de har korta förklarande texter som i bildens underkant förtydligar motivet.

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

En vandringsman, som blir anfallen av en hund.

EN VANDRINGSMAN, SOM BLIR ANFALLEN AV EN HUND

En bild som skildrar en vardaglig, men lite dramatisk händelse. En mansperson klädd i bredbrättad hatt, långrock och knäbyxor närmar sig ett timrat hus med staket och ett träd i bakgrunden, samtidigt som han angrips av en hund som biter sig fast i

hans rock. Mannen bär en säck över höger axel och håller en stav i vänster hand. Dessa attribut gör att mannen tolkas som en kringvandrande tiggare.

Motivet med vandringsmannen ansluter till en annan Hans Wikström-målning, en större figurmålning där en vandringsman med säck och stav avbildas. Målningen ägs av Nordiska museet och den härrör troligen från en rumsinredning utförd 1819 till en gård i Backa, Hedesunda socken. Under bilden finns texten,"Du wandringsmann som lyckans nåd begjär, betänk et tiggeri, wår hela wandring är". Bilden har av Sigurd Erixon tolkats som ett självporträtt av Hans Wikström.

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

Vedhuggning.

VEDHUGGNING

Under våren, före sommarmånadernas brådskande arbete med sådd, slåtter och skörd, var det tid för bonden att skaffa bränsle till både värme och matlagning. Timret avverkades på skogsallmänningen för att sedan köras hem till gården. Här klövs det sedan till lämpliga längder för härden och bakugnen. Med denna bild ger Hans Wikström oss en vardagsskildring av ett samspelt arbete mellan man och kvinna på vedbacken. Mannen hugger veden och kvinnan samlar veden i sin famn för att lägga den till torkning så att det skulle finnas både spisved och bakved till höstens behov. Bonden som är klädd i hatt, jacka och kortbyxor svingar en yxa i luften och av bilden framgår att yxan var det redskap som nyttjades både vid vedkapning och klyvning.

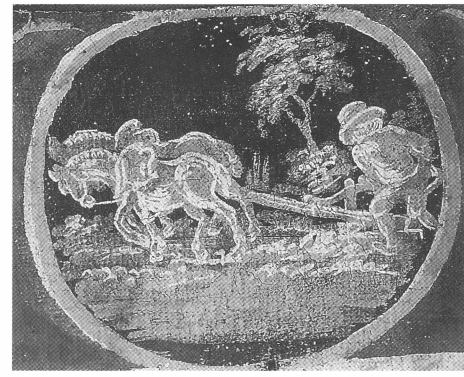

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

En bonde som plöjer.

EN BONDE SOM PLÖJER

Bilden visar en bonde i arbete på åkern. Han ärjer jorden med årder för att bereda jorden för sådd. En skildring av ett viktigt arbetsmoment i bondens arbetsår. Årdret är förspänt med två hästar och bonden som är klädd i hatt, jacka och knäbyxor, lägger sin tyngd på årdrets handsparr för att styra det rätt medan hästarna stretar framåt.

Den realistiska skildringen ger en god inblick i både arbetssätt och redskap. Ännu i början av 1800-talet var årdret det viktigaste redskapet för jordens bearbetning. Den årdertyp som här avbildas, ett högårder, har varit vanligt i Uppland. Till skillnad mot plogen vände årdret inte jorden, utan luckrade den bara och det berodde på att årdret inte hade någon vändskiva som plogen. I stället för att spänna fast med skaklar hade årdret en lång sk parstång, i vilken man med bukok spände fast årdret i dragarna.

Det är ingen särskilt dramatisk händelse som Hans Wikström har skildrat här, men genom att jämföra den kunskap vi idag har om det tidiga 1800-talets jordbruksmetoder i Mellansverige visar

det sig att Hans Wikström har avbildat bondens arbete på samma sätt som det kunde göras i trakterna av Munga by i Tierps socken. I denna bild kunde den välmående bonden mycket tydligt identifiera sig själv, kanske det rent av är bonden Lars Tomsson, beställaren till målningarna som avbildas i arbete. Det var ingen fattig bonde som avbildades av Hans Wikström. En annan tänkbar förklaring till bildidén bakom målningen kan möjligen hämtas i någon av de förlagor som Hans Wikström i andra sammanhang uppenbarligen använt sig av. En tänkbar förlaga skulle kunna vara någon av de samtida almanackorna som också innehöll små illustrationer med lantliga arbetssysslor under årets gång. Däremot är det viktigt att poängtera att Hans Wikström har omsatt förlagans motiv till de förhållanden som rådde i de bygder han var verksam i.

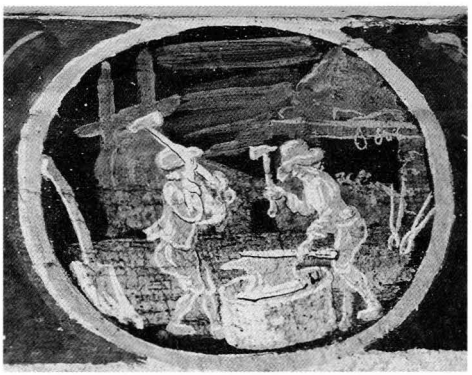

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

En smedja med två smeder i arbete.

EN SMEDJA MED TVÅ SMEDER I ARBETE

Till de manliga arbetena hörde allt det järnsmide som ufördes på gården. Det var ett grovsmide som omfattade både tillverkning och lagning av redskap och verktyg för jordbrukets behov. Smidet utfördes främst till husbehov i gårdssmedjor eller ibland i mer hantverksinriktade bysmedjor. Bondesmedernas skicklighet utvecklades ibland också till en form av konsthantverk i tillverkningen av bl a vackra byggnadsbeslag. I den här bilden ger Hans Wikström oss en i det närmaste dokumentär bild av en smedjeinteriör med två smeder i arbete. I bakgrunden syns ässjan till höger och pusten till vänster. De båda smederna är placerade på vardera sida om städet som står på en städkubbe. Männen som är klädda i hatt, jacka och knäbyxor bearbetar ett järnstycke på städet med slägga och hammare. Det finns fler redskap avbildade, mot ässjan är två smidestänger resta och bakom den vänstra smeden står en spade. Gestaltningen av smidesarbetet är så realistisk att man nästan tycker sig både känna rökdoften från elden i ässjan och höra de klingande slagen mot järnet.

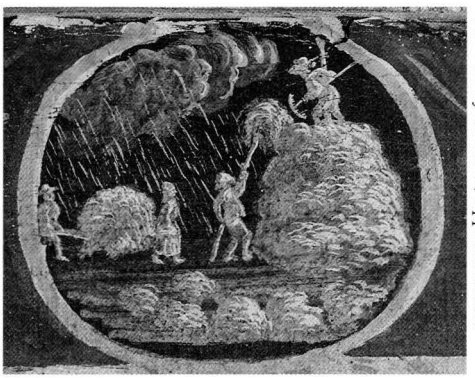

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

Höbärgning.

HÖBÄRGNING

Även denna bild visar arbetsmoment som är knutna till bondens arbetsår. Till skillnad mot den förra bilden har den här ett visst mått av dramatik i sin skildring. Medan arbetet på åkern var ett ensamarbete för bonden, var höbärgningen en uppgift för många personer, både kvinnor och män.

På bilden ser vi fyra personer, som är sysselsatta med höbärgning. I förgrunden på höger sida syns en stor höstack, där två män stackar hö för

torkning. I bildens vänstra del ser vi en kvinna och en man som bär hö på en höhävel i riktning mot stacken samtidigt som regnet strilar från ett stort, tungt, mörkt regnmoln. Regnet var naturligtvis det stora hotet när höet skulle torka så fort som möjligt så att det inte skulle ruttna och bli obrukbart. Just denna oro har Hans Wikström fångat i denna bild på ett mycket trovärdigt sätt. Att döma av de redskap som används, är det myr eller strandslåtter som pågår. Återigen kan vi konstatera att arbetssättet överensstämmer med hur det gjordes i norra Uppland vid samma tid som Hans Wikström skapade bilden, i början av 1800-talet. Höräfsan, hötjugan och höhäveln är avbildade som vi genom bevarade föremål vet att de såg ut. Höräfsan med sitt raka skaft är typisk i det här området. Hans Wikström har i sin målning skapat en dokumentär skildring, som idag också har ett värde som historisk källa.

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

En jägare och en varg som fastnat i en fälla.

EN JÄGARE OCH EN VARG SOM FASTNAT I EN FÄLLA

Jaktens betydelse för folkhushållningen har skiftat i olika delar av vårt land och i de mellansvenska bygderna har den spelat en mer underordnad roll, men förvisso har den varit betydande i skogsområdena i Tierpsbygden. Jaktscener är vanliga i Hans Wikströms måleri. Men den jakt han skildrar är knuten till rovdjursjakt och han har i sitt måleri ofta avbildat just detta motiv som denna medaljongbild visar, en jägare med ränsel och bössa som upptäcker en varg som fastnat i en fångstsax med sitt ena ben. Med vidöppen mun och utsträckt tunga ylar den ut sin smärta. Vargen var ett hatat rovdjur, som hotade bondens boskap, vilken större delen av året gick på bete i skogarna på byallmänningen. I jakten på dessa bestar utvecklades en rad fångstmetoder, bl a kom skjutvapen och fångstsaxar av olika slag till användning.

Kronan understödde rovdjursjakten genom utbetalning av skottpengar och det var långt in på 1800-talet vanligt att man genomförde skallgångar mot varg. Den bild som Hans Wikström har målat skildrar på ett verklighetstroget sätt en jägares möte med vargen. Den bågformade, smidda saxen är av en typ som användes både för varg- och björnjakt. Idag finns den här sortens fångstsaxar representerade i många museisamlingar.

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

Två kvinnor som bär vatten.

TVÅ KVINNOR SOM BÄR VATTEN

I den här medaljongbilden har Hans Wikström avbildat två kvinnor klädda i långa kjolar bärande på ett stort, laggat träkärl som hänger i en stång mellan dem. Stången vilar på kvinnornas axlar och de

håller fast den med händerna. Den här typen av bärstång var mycket vanlig just när tunga saker skulle transporteras, och vattenhämtning var just en av dessa tunga sysslor som var kvinnogöra. Från brunnen skulle de förse både gårdens folk och boskap med vatten. Därför associerar man till att det är vatten som bärs i kärlet, som är av laggat trä, vilket framgår av de tre tvärgående banden. Kärlet, eller vattensån som den kallades, fästes i bärstången i en rörlig tvärstång som för balansens skull hängde i mitten av den långa stången.

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

En kvinna som klappar tvätt.

EN KVINNA SOM KLAPPAR TVÄTT

Även den här bilden speglar en av bondesamhällets många kvinnliga sysslor, nämligen den stora klädtvätten, eller storbyket, som ofta gjordes utomhus två gånger om året. När tvätten efter ösningen med lut skulle sköljas bar man den oftast till en närbelägen bäck eller sjöstrand. Bilden visar ett sommarlandskap med lövade träd och en strömmande bäck. En bågformad bro går över vattnet. I förgrunden ser vi en kvinna klädd i lång kjol och med uppkavlade ärmar i fullt arbete med att klappa tvätt på en tvättbänk. Bakom henne ser vi en vattensån och en bärstång. Det klappträ som kvinnan svingar i luften användes för att slå vattnet ur plaggen vid sköljningen och arbetet genomfördes på en speciell tvättbänk som under klappningen delvis stod i vattnet. Hans Wikström har här skildrat en av kvinnornas många tunga arbetsuppgifter i samtidens bondesamhälle.

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

Bröllop med vigsel under en päll.

BRÖLLOP MED VIGSEL UNDER EN PÄLL

På denna lilla medaljongbild har Hans Wikström avbildat en bröllopsceremoni och då den högtidliga vigselakten under en päll. Vi ser sju personer, fyra av dem håller upp en päll i vardera hörn. På vänster sida är det två kvinnor i långa kjolar och till höger är det två män, som med varsin hand håller upp pällen. De är högtidsklädda, i den fria handen håller männen varsin hög hatt. Under pällen ser vi brudparet som står vänt mot prästen. Han är klädd i en fotsid prästkappa och i handen håller han en uppslagen bok. Bruden, som står i förgrunden är klädd i en lång veckrik klänning med utsmyckningar på livet och på huvudet bär hon krona. Bakom henne skymtar brudgummen klädd i en lång rock med insvängd midja.

Pällen är känd som ett ceremoniellt attribut i samband med bröllop på många håll i vårt land. I en uppländsk uppteckning efter en bonde från

Skuttunge socken, återgiven av Elias Grip, finns vigselakten beskriven i överensstämmelse med Hans Wikströms bild. Under vigselakten i kyrkan hölls en päll över brudparet av fyra sk pällhållare, två ynglingar och två flickor av brudens och brudgummens närmaste släktingar.

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

En fiolspelman och ett dansande brudpar.

EN FIOLSPELMAN OCH ETT DANSANDE BRUDPAR

Bilden är ytterligare en bröllopsskildring, som visar ett dansande brudpar tillsammans med en fiolspelman, kanske det är den sk bruddansen som avbildas. Bilden ger en god inblick i brudparets ståtliga bröllopsklädsel. Bruden som är placerad i bildens centrum bär en fotsid klänning med en vid och veckrik kjol. Livet är snävt och försett med rosetter och rysch på axlarna och barmen. De armbågslånga ärmarna är prydda med volanger. Brudens lockiga hår är utslaget och på huvudet bär hon en utsirad brudkrona. Bruden håller ett kläde av något slag i höger hand, troligen ett sidenkläde, och med sin vänstra hand har hon fattat brudgummens hand. Brudgummen bär knäbyxor och en lång åtsittande livrock, en sk justaucorp, med snäva ärmar som avslutas med uppslag. Rocken är öppen och under den syns en mönstrad väst. Han har kravatt och i vänster hand håller han en hög hatt.

Den fiolspelande mannen till vänster har en enklare klädsel, med kort jacka med ett kort skört, snäva långbyxor istoppade i stövlar med nedvikta skaft. Bröllopet var den av livets högtider i bondesamhället som drog till sig stor uppmärksamhet. I storbondemiljöer varade bröllopsfestligheterna ofta i flera dagar och det var just i brudparets klädsel som prakten och högtidligheten manifesterades, ibland så till den milda grad att det gick till överdrift med all utsmyckning. Kronan, som lånades från kyrkan var den viktiga symbolen för bruden. Den visade nämligen hennes oskuld vid äktenskapets ingående. I de två bröllopsscenerna som Hans Wikström målat i medaljongerna framgår bröllopsceremonins festprägel och status i brudparets rika utstyrsel. Att bröllopsbilder finns i rumsdekoren kanske har samband med rummets användning som fest- och högtidsstuga och då nyttjad just vid bröllopsfester.

Bibliska bilder och naturscenerier i den s k jungfrukammaren

Rummet har med all sannolikhet fått sin benämning, jungfrukammaren, i senare tid och då med anledning av den figurscen som avbildar det bibliska motivet, de tio jungfrurna. Rummet ligger till höger om förstugan och det har förmodligen byggts för att fungera som ett representativt gästrum för övernattande gäster. Rummet är försett med en öppen spis i hörnet mot den bakre väggen. Innanför jungfrukammaren finns en klädkammare för kläd- och textilförvaring.

I jungfrukammaren har Hans Wikström dekorerat väggarna, på ett för honom

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

Målade figurfält med avgränsande kolonner, draperingar och marmoreringar bildar en samstämd rumsinredning i jungfrukammaren.

mycket karaktäristiskt sätt, med starka färger och dramatiska figurscener.

Rumsinredningen består av sex figurmålade väggfält med mörkt blå ramar med bandflätor som ornament mot en ockragul bakgrund. De fyrkantiga väggfälten är i storlek anpassade till väggytorna mellan fönster och dörrar. De figurmålade fälten omges av kolonner med längsgående räfflor, växtornerade kapitäl och en marmorerad bas. Längs taket mellan kolonnerna löper en skir, vit drapering. Den är skickligt målad med veck och en spetskant nedtill där en mörk skugglinje

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

En inblick från salen genom förstugan till jungfrukammaren.

lagts så att draperingen får en illusorisk djupverkan. Nedåt avgränsas väggmålningarna av en blomfris med vita, röda och blå blommor på mörkbrun botten. Frisen löper längs den avgränsande bröstlisten och under denna har väggpanelen målats med ett marmorerat mönster i färgerna brunt-rosa-vitt. Ovanför dörrarna finns blomsterdekorationer. Taklisten är mörkt marmorerad i grönt och svart. Alla snickerier, fönsterfoder, bröst- och golvlister samt dörrar är målade i samma blå-gröna färg som i stora salen. Taket är lockpanelat och vitmålat. Spisen är vitmålad och till skillnad mot salens spis saknar den dekor.

Vi skall nu titta närmare på de målade figurscenerna, som både innehåller bilder med motiv hämtade ur bibliska berättelser, profana motiv och sist men inte minst en Wikströmsk samtidsbild av en i bygden omtalad naturkatastrof. Varje bildframställning har en förklarande text placerad i målningens överkant. Texten är omsorgsfullt präntad i frakturstil och när det gäller de bibliska motiven hänvisas det alltid till det bibelställe som avbildas. Texterna följer inte bibeltexterna utan har omformats av Hans Wikström för att förtydliga det han vill säga med bilden. Till skillnad från de bibliska förlagorna har han placerat texterna ovanför motivet i stället för i underkant.

De tre religiösa motiven som finns i jungfrukammaren är alla hämtade från Nya testamentet. Vi börjar med de religiösa motiven och beskriver varje motiv var för sig. Texten citeras före varje motivbeskrivning.

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

De fåvitska jungfrurna.

DE FÅVITSKA JUNGFRURNA

"Efter Judarnas plägsed skulle tio Jungfrur i nattetid möta Brudgummen med lampor; emedan dagarne äro mest för warme på så sydliga orter; därför tog Christus denna liknelse. Mat. 25".

Texten ansluter inte till bibeltexten, utan är en fri text av Hans Wikström. I centrum av bilden finns en port av renässanskaraktär, himlens äreport, och i portöppningen står Jesus, som är brudgummen. Han är avbildad framifrån förutom ansiktet som vi ser i profil eftersom det är vänt mot de kloka jungfrurna. Huvudet omges av en rombformad gloria och han är kläddd i en fotsid, veckrik klädsel, lite fantasifullt utformad, men över denna tygrika klädsel bär han en röd mässhake med den kristna symbolen Guds öga i en strålkrans på bröstet. Hans Wikström har alltså klätt Jesus i ett liturgiskt plagg som användes av prästerna vid högmässan. Färgen är röd och i kyrkoåret symboliserar den röda färgen pingsten. Trots den i övrigt högtidliga klädseln är Jesus barfota, men förklaringen kan hämtas i de tryckta bibliska förlagorna som Hans Wikström använde som inspirationskälla, i dessa är Jesus alltid framställd barfota.

De tio jungfrurna är placerade på vardera sidan om himlaporten, fem visa jungfrur står till höger och fem fåvitska jungfrur står till vänster. Hans Wikström har med hjälp av en perspektivförskjutning i porten på ett skickligt sätt skapat en tydligt stängd dörr, som de fåvitska jungfrurna förtvivlat

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

Detalj ur figurscenen De fåvitska jungfrurna.

klappar på medan Jesus avvärjande håller upp sin vänstra hand. Däremot är hans uppmärksamhet helt riktad mot de kloka jungfrurna som han vänder sig mot och som han sträcker fram handen till. I sin framställning av jungfrurna strävar Hans Wikström efter att vara övertydlig i sitt budskap. Det vilar en slags moralisk anda över skildringen av jungfrurna och Jesus klara avståndstagande från de fåvitska jungfrurna. De kloka jungfrurna håller sig till traditionerna. De flesta av dem är klädda i en folklig klädsel med generös vidd i linneplaggens ärmar. De bär dessutom livstycken, halskläden, randiga kjolar och förkläden, röda strumpor och svarta skor med metallspännen. Alla är barhuvade med hängande hår och har krona på hjässan. Att jungfrurna bär kronor har inte stöd i bibeltexten. Men kronan är brudens symbol och har här använts av Hans Wikström för att förtydliga bildbudskapet. Med sin stolta raka hållning, sina rosiga kinder och sina mycket förväntansfulla och glada ansikten ger de ett sunt och optimistiskt intryck. I handen håller de sina lysande röda, hjärtformade lampor med stolt flammande lågor. De fåvitska jungfrurna har däremot avbildats på ett närmast bisarrt sätt med ledsna och tårdrypande ansikten. De är klädda i borgerliga modeplagg och de har smyckat sig med örhängen och halsband. Till skillnad mot de kloka jungfrurna bär de inga brudkronor, men en av dem har en blomprydnad i håret. I händerna håller de sina släckta lampor. De ger överhuvudtaget ett mycket fåfängt intryck.

Det är mycket tydligt att Hans Wikström till bildens betraktare vill förmedla ett sedelärande och moraliskt budskap i denna skildring, som har en grund i dåtidens samhällsdebatt kring överflödet i dräktskicket. Det gamla dräktskicket hos bönderna höll på att luckras upp, samtidigt som det i slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet flitigt propagerades från statsmakternas sida för att bönderna skulle bibehålla sin traditionella klädsel. Bakgrunden till detta var bl a tidens ekonomiska tänkande, som medförde begänsningar i textilimporten. För att stävja användandet av exklusiva textilier, som t ex siden, infördes överflödsförordningar under vissa år på 1790-talet och 1810-talet. För att underlätta efterlevnaden av dessa förordningar som alltså starkt begränsade framför allt böndernas möjligheter att använda utländska modetextilier i sin klädsel propagerade statsmakterna för nyttan av själhushållningens textilförsörjning och man vädjade också till böndernas känsla för tradition och folkdräktens betydelse som ståndsmärke. Idéströmningarna kring böndernas dräktskick skapade en livlig debatt både i riksdag och sockenstämma, en debatt som Hans Wikström på sitt sätt har förmedlat i många av sina bilder och det är denna samtidsdebatt som genomsyrar hans tolkning av Jesus liknelse om de fåvitska jungfrurna.

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

Jesus väcker upp Lazarus ur döden.

JESUS VÄCKER UPP LAZARUS UR DÖDEN

"Jesus uppwäckte Lasarum sedan han fyra dygn varit död och begrafwen: Och bewiste sina wänner at han är upståndelsen och lifwet. Johan. 11. Cap".
Som en pendang till de fåvitska jungfrurna har Hans Wikström valt motivet Jesus väcker Lazarus. Mellan de två figurfälten finns dörren som leder in till klädkammaren.

Denna dramatiska bild visar ett under utan dess like, Jesus väcker upp Lazarus ur döden, och detta bevittnas av ett myller av människor, som alla blir lika förundrade. Den dramatiska upplevelsen i bilden är lika stor som den vi idag kan uppleva i alla de ögonblicksbilder vi möts av i vår tids massmedia.

I förgrunden ser vi Lazarus som stiger upp ur en gravkammare, gravstenen är vält åt sidan och Lazarus är på väg upp, samtidigt som hans systrar Marta och Maria håller på att befria honom från lindorna. Med ett skälmskt leende, fyllt av humor, tittar han fram under tygsjoken, vänd mot Jesus som räcker sin högra hand mot honom. Jesus är avbildad i profil med en rombisk gloria som strålar, exakt på samma sätt som i jungfrumålningen på väggen intill, men här är han annorlunda klädd i en fotsid klädsel. Han har en vackert blå mantel, vilken han håller upp med vänster hand och han är barfota. Omkring Jesus, Lazarus, Marta och Maria står en stor skara människor med förundrade miner. Många av dem är klädda i plagg som har folkliga drag, randiga kjolar och förkläden, linneöverdelar, halskläden och bindmössor. Vissa har mer fantasibetonade kläder där Hans Wikström har blandat ihop samtida dräktplagg med fantasiskapelser, med tydlig inspiration i förlagornas klädedräkter.

Till vänster bakom den öppna graven skymtar en folkhop, många med häpna miner, och av deras

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

En detalj ur kopparstick i 1703 års utgåva av Karl XII:s bibel som visar Israels överstepräst i sin klädsel. Samma typ av prästdräkt finns i de mer folkliga figurbiblarna. Jmf de avbildade prästerna i figurscenen Jesus väcker upp Lazarus ur döden på sid 34.

klädsel framgår det att de bl a representerar prästerskapet. Några av de skäggprydda männen har dräkter som direkt kan förkippas med bibliska förlagor. Jämför kopparsticket ur 1703 års bibel med männen till vänster i målningen. Hans Wikström har i sitt måleri i många olika sammanhang återgivit just prästernas dräkter med stor bundenhet till förlagorna. Den karaktäristiska huvudbonaden, den fotsida dräkten, med sina detaljer i de olika plaggen och de olika attributen som de bär i sina händer omvittnar att Hans Wikström är väl förtrogen med den bildvärld som återfanns i dåtidens religiösa skrifter. Även sättet att komponera bilden visar att det är just dessa bilder som varit idégivare till Hans Wikströms bildkompositioner. På ett mycket karaktäristiskt sätt använder han sig av byggnader som utfyllnadsdekor och perspektivskapande element. Till vänster bakom prästerskapet ser vi en samling byggnader som ingår i Hans Wikströms formvärld och som han stöper om allt efter behov, men observera han skildrar inte landsbygdens bondebebyggelse utan han håller sig ganska strikt till sina förlagor och de mer monumentala hus som avbildas där. Den här bilden innehåller också andra för honom typiska dekorelement, nämligen de stora dekorativa träden med knotiga och snedvuxna stammar. På himlen har han målat några flygande fåglar och dessa är direkt hämtade ur figurbiblarnas bildvärld, där de ofta återkommer som utfyllnadsmotiv i många olika figurscener.

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

Flykten till Egypten.

FLYKTEN TILL EGYPTEN

"Christus gömde sig så djupt: at han måste fly undan jordiska förstens kjämpar till Egypten. Mat 2".

Josef, Maria och Jesus-barnet färdas genom ett landskap som på intet sätt associerar till ett ökenlandskap i Palestina eller Egypten. Tvärtom ger bil-

den en stark förnimmelse av en svensk barrskog, man nästan känner den karaktäristiska skogsdoften. De höga träden med sin skrovliga bark påminner om tallar och i bakgrunden ser vi en frodig skog som försvinner i horisonten. Marken närmast ser torr och hedartad ut med lite spridda kvistar, trädstubbar och en och annan blomma. Landskapskompositionen ger ett djupperspektiv i bilden och trädkronorna skapar en dekorativ inramning till den heliga familjen som i förgrunden färdas genom landskapet. Maria sitter på hästryggen med Jesus i famnen. Hon rider i damsadel och avbildas framifrån. Hon har ett lite trotsigt ansiktsuttryck med blossande röda kinder och hennes klädsel är mer en fantasibetonad blandning av olika plagg. Titta på den konstrika huvudbonaden och halsbandet som hon har kring halsen tillsammans med de mer folkliga dragen i de vida linneärmarna och de röda strumporna.

Jesusbarnet, med en skinande gloria runt huvudet, är hårt lindad på ett traditionellt sätt. Josef, som går längst fram och leder hästen i tömmarna är avbildad bakifrån med ansiktet bakåtvänt mot Maria och Jesus. Han har en klädsel med mycket tyg och genom att framhäva veckbildningen i plaggen åstadkommer Hans Wikström en slags vriden rörelse hos honom när han går framåt samtidigt som han håller kontroll över sitt dyrbara följe. En av många detaljer i Hans Wikströms målarkonst som visar hans måleritekniska kunnande. Vilken förlaga som han kan tänkas ha använt vid denna bildkomposition är okänd. Varken 1777 års figurbibel, eller Hübners Bibliska historier från 1747 innehåller detta motiv. Däremot är Flykten till Egypten ett välkänt kistebrevsmotiv. Den stora spridningen som kistebreven hade gör det möjligt att Hans Wikström skulle ha kunnat hämta sin bildidé just från ett kistebrev. Men hur bunden till kistebrevsmotiven han varit är här svårt att fastställa. Samma motiv av Wikströms hand finns bevarat i Nordiska museet. Målningen är odaterad och proviniensen är osäker.

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

Peterskyrkan.

PETERSKYRKAN

"PROSPECT af SANCT PETRI kyrka i Rom, efter afritning i kopparstick".

Motivet skiljer sig från de stora figurscenerna i rummet genom att här avbildas ett byggnadsverk helt utan närvaro av människor. Visserligen är det en monumental byggnad men avbildningen ger ett kulissartat intryck och saknar helt den realism som annars präglar Hans Wikströms måleri. Utan den förklarande texten skulle det var svårt att förstå bilden. Perspektivet är märkligt och tittar vi närmare på det ser vi att alla tinnar och torn som sticker upp i bakgrunden hör till andra byggnader. Den byggnad som enligt Wikström är Peterskyrkan har en hög fasad med en tornliknande avslutning. Det vita huset har rundbågade, symmetriskt placerade fönster och en absidliknande utbyggnad på framsidan. Taket är skarpt grönt till färgen och har en balustrad, eller något slags räcke längs takfallet. Nedanför detta är taket indelat i rektangulära rutor med en märklig och svårförklarlig dekorslinga.

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

En detalj ur kopparstick i 1703 års utgåva av Karl XII:s bibel som visar Jerusalems tempel. En förlaga till Hans Wikströms avbildning av Peterskyrkan. Jmf bilden på sid 36.

Det är mycket tydligt att Hans Wikströms avsikt är att avbilda en storslagen byggnad och för att förtydliga detta och skapa perspektiv har han placerat tolv stycken träd i en rad framför huset. Träden är mycket små och det ger den eftersträvade effekten. Kyrkan ser mycket stor ut. Om vi vänder våra tankar mot Rom och påminner oss om Peterskyrkans utseende så upptäcker vi snart att Wikströms fantasibyggnad inte stämmer överens med Peterskyrkans utseende, där den stora kupolen helt dominerar kyrkan. Men Hans Wikström redovisar i sin text att bilden är efter ett kopparstick. Vad är det egentligen för förlaga han använt? Svante Svärdström har antytt var bildens förlaga kan återfinnas. Motivet är hämtat från Gustav Adolfsbibeln där det finns några kopparstick i folioformat. Motivet återfinns även i 1703 års utgåva av Karl XII:s bibel och det föreställer inte alls Peterskyrkan utan avbildar istället "Jerusalems tempel eller kyrkia såsom thet syntes öster uth medh alla sina förgårdar eller chorer..." Här återges många olika detaljplaner över hur denna bibliska byggnad skulle ha sett ut. Jämför bilden av kopparsticket med Wikströms motiv. "Man behöver ej tveka om varifrån Wikström hämtat sin förebild", menar Svante Svärdström. Motivet är använt i andra målningssviter, men då i samkomposition med porträtt av påven, som t ex i Bärbystugan, Östervåla socken, nu på Disagården i Gamla Uppsala.

KAFFEDAMEN

"En kopp CAFFE Gowänn för en DOECEVR".

Bilden, som ryms i ett högt och smalt figurfält, visar en högreståndsdam i modekläder, en kortärmad, vit, tunn empirklänning med ett djupt dekolletage och volanger längs fållen. Över axlarna bär hon en grön schal med långa snibbar och helt moderiktigt har hon hatt, dekorerad med band och tofsar, på huvudet. Till detta har hon tunna nätta skor. I handen håller hon en kaffekopp som hon rör om i med en sked. Hon befinner sig utomhus.

Motivmässigt har bilden nära anknytning till Hans Wikströms plagiat av Per Nordquists välkända tavla Kaffebeslaget, målad år 1800. Hans Wikströms avmålning, som finns i Nordiska museets ägo är troligen utförd 1819 i Backa by, Hedesunda socken. Målningen har av konstnären fått en förklarande text: "CAFFE beslaget som införll i början av det 19:e CECVLO. Si huru owarachtige wärldens nöijen äro: Och skadlige när staten icke bär sig i et land". Här visar Hans Wikström sin moraliska och sedelärande ton igen och den understödjer gärna statens förbudsiver.

Förutom i Lars Larsgården finns det ytterligare ett kaffedamsmotiv från samma år, nu uppsatt i en

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

Kaffedamen.

av gårdarna i Koversta gammelby, Österfärnebo socken. Dessa motiv är alltså Wikströms samtidsskildringar av den vardagliga verkligheten under 1700-och 1800-talens överflödsförordningar mot kaffe. Kaffe som förbjuden dryck var en omdiskuterad realitet för alla samhällsklasser och 1818 när kaffedamen i Lars Larsgården målades rådde just ett av de många kaffeförbuden. Kaffet började nu också bli en allt vanligare dryck även bland bönderna. Hans Wikström har däremot inte avbildat kaffedrickare ur sin egen miljö, bondemiljön, utan han har valt att skildra högreståndsdamer istället. Den exakta och i detalj återgivna klädseln visar att en förlaga använts och då är det med all sannolikhet en samtida modeplansch som varit inspirationskälla. Svante Svärdström har bl a belagt modeplanscherna som förlagor inom dalmåleriet från 1820-talet. Wikström, kom ju i kontakt med högreståndsmiljöer redan i sin ungdom och varför skulle inte han som den rörliga person han var ha sett eller ägt någon tidskrift med modebilder i. Borgerliga klädesplagg ingår ju också som detaljer i Wikström-målningar med bibliska figurscener och då exempelvis de fåvitska jungfrurna i Lars Larsgården. Jämför med bild sid 32. Dessa modeplagg förekommer knappast tidigare i hans måleri och förlagan är inte heller enbart Per Nordquists målning, för i den avbildas huvudbonader och klänningar som saknar många detaljer som finns i den klädsel som Hans Wikström återger.

URVÄDERSTAVLAN

"Skogsfallet skedde natten emellan den 8. och 9. Maij: 1795. begytes vid Hille sochens nord...(skadat parti) och 16. mil i söder och bredden 10. mil. Aldramäst i LEVFSTA bruks län. och des antagne nya ARGVMENTA".
Detta motiv räknas som ett av Hans Wikströms mest kända. Här har han på ett mycket realistiskt sätt skildrat den stora stormfällningen som drabbade södra Gästrikland och norra Uppland år 1795. Detta är en skildring av en verklig händelse.

Målningen är närmast att jämföra med våra nyhetsbilder i dagspressen. Bilden är mycket dramatisk och texten kan liknas vid en förklarande bildtext. Stormen yr och träden faller som käglor. Det är mörkt och på det sjudande havet försöker besättningen hålla sitt fartyg i styr så att det inte skall

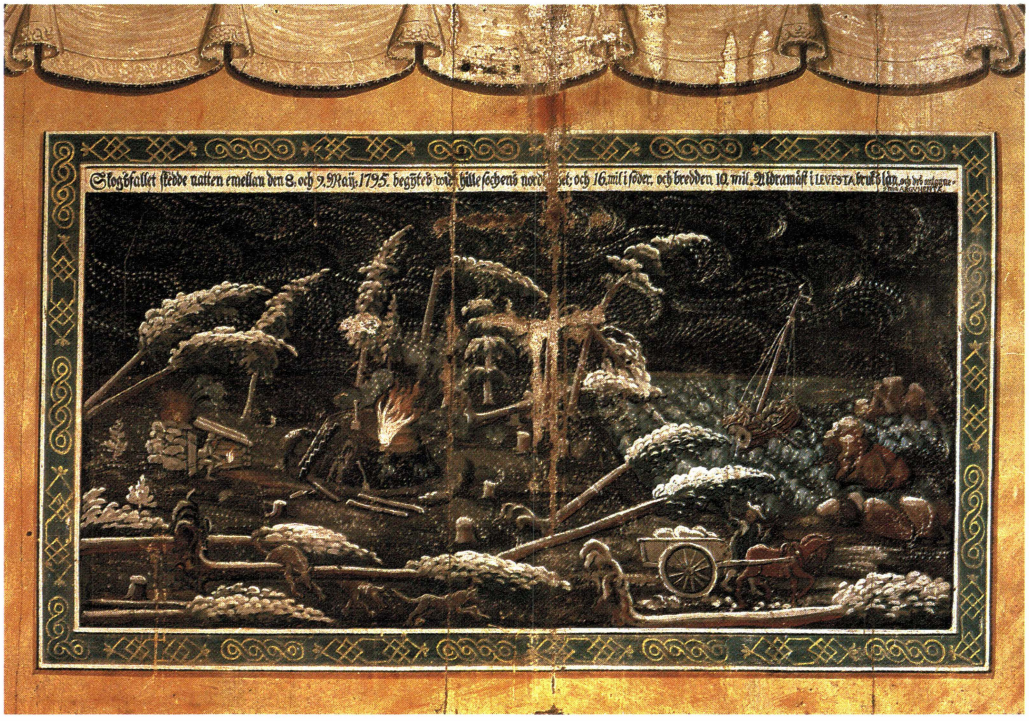

Foto: Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

Det stora skogsfallet år 1795. Urväderstavlan.

kapsejsa. En kolmila har slagit eld och kolaren hastar ut från den intilliggande kolarkojan för att få bukt med flammorna. En bonde manar på sin häst som har en fullastad kärra att dra. Bland de kullvräkta träden ses tre vargar eller rävar som försöker undkomma stormens raseri. Alla dessa motiv som sammantaget skapar rörelse och dramatik i bilden är mycket sakligt återgivna.

Ytterligare en nästan identisk målning med samma motiv finns i Gävle museums ägo. Den målningen har en något fylligare text som berättar om olyckans följder. En nästan osannolik kontrast till målningens domedagsstämning är den prunkande, färgglada ramen som omger målningen.

Vad var då bakgrunden till dessa realistiska bilder? Flera av samtidens tidningar omtalar katastrofen som på grund av det stora snöfallet och alla omkullvräkta träd gjorde vägarna oframkomliga. Det uppstod också problem med boskapen som vid den här tiden egentligen skulle släppas ut på skogsbete på allmänningen. Trakterna runt Tierp drabbades hårt av stormen med stora virkesförluster som följd. Det blev ett omdiskuterat bekymmer som bönderna fick dras med i många år och kanske det var just därför som Lars Tomsson lät Hans Wikström måla av denna händelse, som han kom att återge som ett mycket trovärdigt samtidsdokument där minsta detalj idag är av kulturhistoriskt intresse.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Larsson, Ove, Munga by:
Släktutredningar, div gårdshandlingar, muntliga uppgifter.

Nordiska museets arkiv, Stockholm:
Fotografier, byggnadsritningar, Bergslagsexpeditionens dokumentation 1920 och div arkivmaterial.

Upplandsmuseets arkiv, Uppsala:
Fotografier, ritningar och div arkivmaterial.

Tryckta källor

Andersson, Tord, Hans Wikström-allmogemålare. Från Gästrikland 1976. Gävle 1977.

Arndt, Johan, Paradis Lustgård. Stockholm 1780.

Bringéus, Nils-Arvid, Bildlore. Studiet av folkliga bildbudskap. Södertälje 1981.

Cederblom, Gerda, Från uppländska bondehem. Allmoge och hemslöjd. Red Arvid Julius. Uppsala 1915.

Eriksson, Manne. Bondeliv i norra Uppland. Fataburen 1925.

Erixon, Sigurd, Våra konstnärliga landskapskaraktärer. Svenska kulturbilder VII–VIII. Stockholm 1931.

Erixon, Sigurd, Gammal bygdekultur i Gästrikland. Svenska Turistföreningens årsskrift 1932. Stockholm 1932.

Erixon, Sigurd, Målaren Hans Wikström. Utställningskatalog. Kulturmässan på Stadshuset i Gefle 2–7 april 1933. (Gävle) 1933.

Erixon, Sigurd, Hans Wikström. Svenska Kulturbilder. Ny följd III–IV. Stockholm 1935.

Erixon, Sigurd, Atlas över svensk folkkultur. Materiell och social kultur. Uddevalla 1957.

Erixon, Sigurd, Folklig möbelkultur i svenska bygder. Lund 1980.

Erixon, Sigurd, Svensk byggnadskultur. Malmö 1982.

Figurbibel, Västerås 1777.

Gustaf Adolfs bibel (Biblia). Stockholm 1622.

Hübner, Johann, Bibliska historier utur gamla och nya testamentet. Andra upplagan. Västerås 1747.

Nilsson, Erik S., Hans Wikströms härstamning och ungdomsår. Från Gästrikland 1935. Gävle 1935.

Svensson, Sigfrid, Hur kaffet blev svensk nationaldryck. Mat och miljö. Red. Nils-Arvid Bringéus. Lund 1971.

Svärdström, Svante, Hans Wikströms bibliska förlagor. Utställningskatalog. Kulturmässan på stadshuset i Gefle 2–17 april 1933.(Gävle) 1933.

Svärdström Svante, Dalmålningarna och deras förlagor. Stockholm 1949.

Tierp – en sockenbeskrivning. Glimtar ur Tierps sockens historia. Östervåla 1975.

Ålenius, Nils, Bondehem och bondekonst. Uppland. Red. Oscar Lundberg. Uppsala 1935.

Tuula Autio är 1:e antikvarie vid Upplandsmuseet